վաղեմի գրաշար Տիգրան Մանուսաճեանի որ ծերունազարդ տարիքին մէջ ցարդ կ'աշխատի հոն : Տարի մը վերջ պուլկարերէն շարել սորված եմ Յարութիւնէ որ եղբայրն էր «Լրագիր»ի խմբագրապետ Նիկողոս Թիւլպէնտճեանի . նոյն լեզուաւ յետոյ շարած եմ ամբողջ Ա.Ծ.աշունչ մը 8 **բաւնօ** : Վերջին ծայր սիրահար էի արհեստիս . կը բաղձայի գեղեցիկ կողքեր շինել , սակայն վարպետները մեզ չէին յանձներ նմանօրինակ գործեր . ես ալ առտուները որոշեալ ժամէն բաւական կանուխ կը փութայի աշխատանոց որուն ամայութենէն օգտուելով՝ ծաղկազարդ շրջանակներ կը կապէի գաղտագողի , մինչեւ գործաւորաց գալուստը , երբ արդէն ես շինածներս քակած՝ իրենց տեղերը դրած կ'ըլլայի : — 1892 - 6 շրջանին Պոլսոյ ամենամեծ հայ տպարանը Պօյաճեանինն էր , ուր պաշտօնավարել պարծանք կը սեպէին ամէն բանուոր . առոնց թիւը կը հասնէր 50 - 60 ի , 20 - 25 ը միայն գրաշար՝ որոնցմէ կ'արժէ յիշել երբեմնի տպարանատէր 70ամեայ † Յր. Փափազեանը , եղբայրը † Սարգիս , † Միհրան Վայլոյեան , Տ. Մանուսաճեան , Յ. Թիւլպէնտճեան , Սիսակ Մուրատեան , † Պետրոս Նիկողոսեան , Ներսէս Քիւրտեան , Սարգիս Թաշճեան , Գաբրիէլ Ա. Գաբրիէլեան եւն. : Յ. Փափազեան համակրելի ծերուկ մըն էր որ **Տղայոց Աւետաբեր**ը կը շարէր . օր մը քովը կանչեց զիս ու ըսաւ . «Տղաս , հոս նոտա շարող իմէ ուրիշ մէկը չկայ , կ'ուզեմ քեզի սորվեցունել , վերջին տարիքիս մէջ՝ իմէ քեզի յիշատակ մը թող մնայ» : Քանի մը օրէն սորված էի արդէն եւ այնուհետեւ բողոքականներու ձայնագրեալ «Հոգեւոր երգարան»ները ինձ յանձնուեցան . ինքն ալ շատ չանցած Ս. Պոլիս գնաց աղջկանը քով եւ հոն մեռաւ : Պօյաճեան տպարանի գրաշարապետն էր Հասքէօյցի Վայլոյեան որ ամէն լեզուէ կարող էր շարել . Միհէնտիսեանի աշակերտ . 45 տարի գրաշարութիւն ըրած եւ անցեալ տարի մեռած 61 տարու : — Դէպքին , գաղթականական հոսանքը զիս ալ Պուլկարիա քշեց : Վառնա հասնելուս յաջորդ օրն իսկ կրցայ գործ գտնել՝ քաղաքին պուլկար ամենամեծ տպարանին մէջ (Իքօնօմօֆ) , պուլկարերէն շարել գիտնալուս շնորհիւ : 2 տարիէն Պոլիս դարձայ եւ երկօրեայ բանտարկութենէ վերջ Մարտ 28 ին մտայ «Արեւելք»ի տպարանն ուր կը հրատարակուէր «Մասիս» իբր օրաթերթ , գրաշարապետութեամբ Մորուք-Արտաշի (Ճիշմանեան) : Գարա Արթին , Եռովք , Պետրոս Նիկողոսեան , բոլորն ալ ծայր աստիճան արագ շարողներ՝ կը մրցէինք իրարու հետ , ժամուան մէջ 60 տող չեցունելու համար որ մօտաւորապէս 2000 գիր ըսել է : Տարիքոտ պաշտօնակից մըն ալ ունէինք , Չիլինկիրեան Կարապետը զոր հայ գրաշարաց նահապետը կ'անուանէինք եւ որ Դ. Էջի Կ. Ա. Իւթիւճեանէ թարգմանուած Թերթօնը միայն շարելով՝ օրն իրիկուն կ'ընէր : Ինք կը պատմէր մեզ թէ հին ատեն գրաշարք շաբաթականով չէին աշխատեր , այլ գործ-գլուխ , խոշորագիր 1 տողը 5 բարա , բայց օրական 200 տող շարողը մատով կը ցուցուէր եղեր . մինչ մենք այս պատմութիւնները լսելով կը խորհէինք թէ օրական 5 - 600 տող շարելով հանդերձ փոխանակ 60 - 70 ղրշ. առնալու՝ 15 - 20 ղրշ. էր առածնիս . . . : Շո՛ւտ շարողներու մեր խումբին մէջ կային աղտոտ շարողներ ալ . երբեք չեմ մոռնար , օր մը առոնցմէ մին «Ոճիր մը գործուած է Բերա» նախադասութիւնը շարած էր «Սրճենի մը գտնուած է Բերա» . . . : Հին Ռէժիմին «Սուրհանդակ»ի տպարանն աշխատող մըն ալ Ե. Թօլայեանի մէկ յօդուածին մէջ «Կայս. **կառավարութիւն**»ը «Կայս. **խռովարարութիւն**» շարած էր անգամ մը որ բարեբախտաբար չէր վրիպած սրբագրիչին աչքէն . այլապէս՝ աքսորը բաժինն էր խեղճին : Չկարծուի թէ ինչ ինչ խմբագիրներ ալ չեն գործած նմանօրինակ անհերեր ցաւագարութիւններ . «ներքին լուր»ի թարգմանիչ մը «Էվվէլքի կիւն 2 անձ **մէրհէպեիլէ**»ը հայացուցած էր «Առջի օր 2 պարսիկ **մեկանավաճառներ**» : — Ինծի ժամանակակից ծանօթ գրաշարներէն կան դեռ Է. Մամաճանեան , Մկր. Նահապետեան , Յակոբ Թումայեան , Միսաք , Յակոբ Հէքիմեան եւն. : — 1899 ի սկիզբները պկէր. «Վէտքի» լրագրի տպարանէն կանչուեցայ . «Արեւելք»ը ձգելով հոն գացի , ուրկէ քիչ յետոյ անցայ Գ. Գայսէրեանի տպարանը՝ Գ. Բօլատի «Համրագիտակ»ին հրատարակութեամբ

Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ